

Introduksjon

Upprinnelsen till detta temanummer av Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab är att återfinna i en masterskurs jag höll våren 2018 vid kriminologiska institutonen, Stockholms universitet. Temat var Organiserad brottslighet bland stora företag och stater. Drygt 20 studenter följde kursen som examinerades med att de skrev ett problematiserande paper med utgångspunkt i någon av kursens 10 föreläsningar. Samtliga papers höll mycket hög nivå, i synnerhet fyra av dem. Jag kontaktade dessa fyra och frågade om de kunde tänka sig att arbeta om sina examinationsuppgifter till artiklar. Tanken var att tillsammans med en text av Isabel Schoultz och mig, sammanställa ett nummer i kriminologiska institutoniens rapportserie. Glädjande nog var alla positiva till detta. I början av sommaren 2018 tog sedan huvudredaktören för Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab kontakt med mig och Isabel efter att ha läst om vårt projekt Business as usual¹ i NSfK's nyhetsbrev, och undrade om vi ville skriva en artikel till NTfK. Jag förslög då att vi kunde sikta på ett temanummer om Crimes of the powerful, vilket redaktören tyckte var en glimrende idé. Nu har det gått ett drygt år och vi har lyckats få till publicerbara artiklar. Det har varit ett både roligt och lärorikt arbete, såväl för studenterna som för Isabel och mig. Dessutom är det extra roligt att vara med i ett sammanhang som uppmärksammar olika aspekter av stora företags och staters brottslighet, det som brukar benämnas Crimes of the powerful.

Kriminologin, även den nordiska, har en lång tradition av att fokusera på olika aspekter av den traditionella brottsligheten, dess orsaker och hur den lämpligast ska motverkas. Vi har stor kunskap om våldsbrottslighet, egendomsbrott och i viss mån ekobrott, dock betydligt sämre kunskap om brott begångna av mäktiga instanser som stora företag och organisationer samt stater. Den dominerande upptagenheten av den traditionella brottsligheten, dess utveckling över tid och vad göra åt den, har också bidragit till ett osynliggörande av de mäktigas brottslighet. Därmed inte sagt att forskning om traditionell brottslighet är oviktig, tvärtom så är den av stor vikt. I synnerhet i dessa dagar präglade av en alltmer populistisk kriminalpolitik som många gånger baseras på bristande kunskapsunderlag där an-

1. Projektet Business as usual. Företags försvarsstrategier vid beskyllningar om brott, är finansierat av svenska Riksbankens Jubileumsfond (Dnr: P15-0176:1) och har sträckt sig från 2016 till och med 2019. Flyghed och Schoultz arbete med detta temanummer har skett inom ramen för projektet.

svariga politiker stundtals förefaller vara helt immuna mot empiri. Däremot är det av vikt att det på samma sätt finns utrymme och möjlighet för forskning om den brottslighet som stora företag och stater begår.

Brottslighet som begås av stora företag skiljer sig på flera sätt från den traditionella vålds- och egendomsbrottsligheten. Dels handlar det om stora mäktiga organisationer med en oftast huvudsakligen laglig verksamhet, dels är brottsligheten komplicerad och svår att utreda och därmed lagföra (Wheeler mfl. 1992; Beare 2018). Denna komplexitet är också bidragande anledning till att det inte forskats i lika stor utsträckning inom detta fält. Dessutom har det framkommit att rättsväsendet har stora problem när det konfronteras med brottslighet begången av stora företag (se t.ex. Benson & Cullen 1998; Slapper & Tombs 1999; Friedrichs 2007; Ruggie 2013). Enligt Hazel Croall finns det ett flertal samverkande faktorer som påverkar hur rättssystemet behandlar företrädare för stora företag. "The nature of offences themselves, along with the form of law and its enforcement, combine to produce a situation in which some business offenders are relatively immune to investigation, detection and severe sentencing" (Croall 1993,369). Stora företag är mäktiga organisationer som ställer polis och åklagare inför andra och mer komplicerade problem än när det rör sig om traditionell brottslighet. I en Brå-rapport om stora förundersökningar och brottmål, återgavs vad en skattedirektör med lång erfarenhet av skatterevisioner och brottsutredningar såg som problematiskt. «Han har sett flera mycket tveksamma ageranden från etablerade stora företag, men åklagarna har varit kallsinniga till att gå vidare. De har sett alltför stora hinder med att dra storföretag inför skranket. De är för stora för att angripas eller 'för stora för att gå omkull'» (Brå 2017,357).

Det är också svårt att stifta effektiva lagar på detta ofta snåriga rättsområde, där det stundtals är en tunn linje mellan vad som uppfattas som laglig respektive illegal affärsverksamhet. Men det har också handlat om direkt bristfällig lagstiftning, i vissa fall till och med bestämmelser som stimulerat till brott. Ett flagrant sådant exempel är den tidigare möjligheten för stora nordiska företag verksamma utomlands att få skattereduktion om de betalade mutor. «Among the OECD members, Denmark, Iceland, Norway and Sweden provided tax deductions for bribery of foreign officials if the bribes were well documented and if bribery is a customary practice in the country of the recipient» (Marcussen 2004,126). Detta var möjligt ända fram till 1999 då en OECD-konvention om bestickning satte stopp för detta. Det tvingade fram nya lagar som skulle stoppa mutandet. Den lagstiftning som Sverige införde visade sig dock inte vara tillräcklig. Inte ens vid försäljningen av det svenska stridsflygplanet Saab 39 Gripen till Sydafrika – där Saab till och med har erkänt att mutor betalats ut genom dotterbolaget Sanip –

räckte de svenska lagarna till och utredningen lades ner. Efter omfattande mutafärer i olika delar av världen har Ericsson nyligen avsatt närmare 12 miljarder svenska kronor för att kunna betala en bot för detta konkurrensvidriga beteende. I dessa fall blir det inte aktuellt med åtal och domstol, är man tillräckligt stor går det att köpa sig fri genom att betala och samtidigt fortsätta med Business as usual.

Med exempel från olika delar av världen tar detta nummers fem inledande artiklar upp brottslighet begången av stora företag och organisationer. Ett genomgående tema är dessa mäktiga instanser försvarat sig när de bemött anklagelser om brottslighet.

Oljebolaget Shells verksamhet i Nigeria under 1990-talet är temat för *Enes Al Weswasis* artikel. Shell utövade påtryckningar på den nigerianska staten att vidta åtgärder för att stoppa de omfattande folkliga protester som förekom på grund av företagets miljöpåverkan. Protesterna bemöttes med grovt våld vilket resulterade i hundratals döda. Shell beskylldes för att vara delaktigt i dessa övergrepp. Utifrån en analys av dokument där Shell ger sin bild diskuterar Enes om detta kan ses som ett 'företagsinitierat statsbrott'.

Isabel Schoultz' och min egen artikel analyserar hur två stora svenska företag, Telia och Lundin Petroleum, försvarat sig när de konfronterats med anklagelser om att ha begått brott. I det ena fallet grovt mutbrott och i det andra medhjälp till grovt folkrättsbrott. Förutom olika neutraliseringsstrategier hänvisar de båda företagen till att de kommer från ett land med lång demokratisk tradition och därmed representerar nordiska värden, vilket innebär att de respekterar mänskliga rättigheter i större utsträckning än företag från andra, icke-demokratiska länder. Vi har benämnt detta som rättfärdigande genom relativisering.

Sandra Egelström belyser i sin artikel hur Förenta nationerna hanterade anklagelserna om sexuellt våld utfört av organisationens fredsbevarande styrkor i Centralafrikanska republiken under 2014. Det handlade om grava övergrepp mot just de grupper som de var satta att beskydda. Sandra diskuterar huruvida organisationen kan likställas med en stat och om FN:s oförmåga att stoppa de sexuella övergreppen utförda av dess företrädare, därmed kan likställas med statligt brott.

Evelina Janssons bidrag om fondbolaget Allra rör det svenska premiepensionssystemet och belyser hur stater och privata bolag har bidragit till, och upprätthållit, den sociala struktur i vilken aktieägare inom Allra kunde berikas på bekostnad av svenska premiepensionssparare och medborgare. Staten har tillhandahållit lagstiftning som möjliggjort skadliga handlingar såsom höga fondavgifter och användande av bolag i lågskattejurisdiktioner och privata kontrollerande instanser har fått möjlighet att legitimera detta. Den bristfälliga kontrollen har präglats av statens stora tilltro till privata instansers kontrollerande förmåga. Då

stater och företag tillsammans bidragit till skadan som berikat aktieägare betraktas fallet utgöra en form av state-corporate crime.

Det amerikanska företaget Turing Pharmaceuticals höjde 2015 över en natt priset på läkemedlet Daraprim med 5000 procent. *Gustav Grut* analyserar i sin artikel hur företagets verkställande direktör rättfärdigade prishöjningen och dess konsekvenser för behövande patienter. I hans försvarsstrategier ingick att skuldbelägga andra aktörer, förneka existensen av offer samt skildra kritikerna som korrupta, samtidigt som han framställde vinstmaximering som ett viktigare mål än folkhälsa.

Förhoppningsvis kan dessa bidrag stimulera till ytterligare studier inom detta kriminologiska fält. En lärdom för den som befunnit sig i fältet en tid, är att den mindre kända 4M-devisen fortfarande är högst aktuell: Mängden Mynt Mosar Moralen.

Janne Flyghed, professor
Kriminologiska institutionen
Stockholms universitet

Referenser

- Beare, M.E. (2018) Entitles Ease: Social Millieu of Corporate Criminals, *Critical Criminology*, 26(4), 509-526.
- Benson, M.L. & Cullen, F.T. (1998) *Combating Corporate Crime. Local Prosecutors at Work*, Boston: Northeastern University Press
- Brå (2017) *Brottsutvecklingen i Sverige fram till 2015*, Rapport 2017:5.
- Croall, H. (1993) Business offenders in the criminal justice process, *Crime, Law and social Change*, 20:359-372.
- Friedrichs, D.O. (2007). *Trusted Criminals: White Collar Crime in Contemporary Society* (3rd ed.). Belmont, CA: Cengage Learning.
- Marcussen, M. (2004). OECD governance through soft law”, p. 103-126 in Mörth, U. (ed.), *Soft law in governance and regulation*, Edward Elgar Publishing Ltd
- Ruggie, J.G. (2013). *Just business: multinational corporations and human rights*. New York: W.W. Norton & Co.
- Slapper, G., & Tombs, S. (1999). *Corporate crime*. Harlow: Longman.
- Wheeler, S., Mann, K. & Sarat, A. (1992) *Sitting in Judgement. The Sentencing of White-Collar Criminals*, Yale University Press.